

- 1917 pp.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. О. Драч ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 17 с.
3. Петренко І. М. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. М. Петренко ; Нац. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.
4. Бричок С. Б. Церковнопарафіальні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Б. Бричок ; Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2005. – 20 с.
5. Федоренко С. А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. А. Федоренко ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 19 с.
6. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. / В. С. Перерва. – Біла церква : Вид. О. Пионкієвський, 2008. – 672 с.
7. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ / Е. Ф. Грекулов. – М.: Наука, 1969. – 183 с.
8. Исторический обзор деятельности Комитета министров. – С.Пб. : Тип. МВД, 1902. – Т. IV. – Разн. паг.
9. Константинов Н. А. Очерки по истории начального образования в России / Н. А. Константинов, В. Я. Струминский. – М.: Учпедгиз, 1953. – 271 с.
10. Письма Победоносцева к Александру III. – М.: Новая Москва, 1924. – Т. I. – 448 с.
11. Ольденбург С. С. Царствование императора Николая II / С. С. Ольденбург. – Белград, 1939. – Т. I. – 389 с.
12. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.): критические очерки / отв. ред. Н. А. Смирнов. – М.: Наука, 1967. – 335 с.
13. Поляков А. С. Второе 1 марта: Покушение на императора Александра III в 1887 г.: материалы / А. С. Поляков. – М., 1919. – 345 с.
14. Московские ведомости. – 1882. – 19 октября (№ 290). – С. 5.
15. Днепров Э. Д. Самодержавие и народное образование в пореформенной России // Э. Д. Днепров // Школа и педагогическая мысль двух буржуазно-демократических революций : сб. науч. трудов / под ред. Э. Д. Днепрора. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1984. – С. 80–119.
16. Свод главнейших законоположений и распоряжений о начальных народных училищах и учительских семинариях / сост. П. Аннин. – С.Пб., 1890. – Ч. 1. – 435 с.
17. Правила и программы для церковно-приходских школ и школ грамоты. – С.Пб. : Синодальная тип., 1894. – 123 с.
18. Сапрыкин Д. Л. Образовательный потенциал Российской империи / Д. Л. Сапрыкин. – М.: ИИЕТ РАН, 2009. – 135 с.
19. Шемякин В. И. Церковная школа и духовная бюрократия / В. И. Шемякин. – М.: Книга по требованию, 2011. – 37 с.

В.О. Волошенко

ПОЛЬСЬКІ ТОВАРИСТВА І ПРОСВІТА СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТ.

У статті на основі відомих у літературі фактів та архівних матеріалів розглядається діяльність польських товариств у прилученні до читання селян Правобережжя на зламі XIX–XX ст. Вказується зв'язок між характером пропонованої літератури та формуванням у селян національної ідентичності.

Ключові слова: польські товариства, селянство, читання.

The article reveals activities of Polish societies in bringing of villagers to reading at Right-Bank Ukraine at the turn of

XIX–XX centuries. The data is based on well-known literature facts and achieve records. The author shows relation between character of the recommended literature and formation of villagers' national identity.

Key words: Polish societies, peasantry, reading.

На зламі XIX–XX ст. селяни Київської, Подільської та Волинської губерній опинились у вирії українсько-російсько-польського ідеологічного протиборства з поширення націотворчих цінностей, важливим знаряддям прищеплення яких були друковане слово та освіта. Складна етноконфесійна мозаїка суспільства та політична ситуація після польських повстань 1830–1831 рр. та 1863 р. підносили проблему прилучення до читання найчисельнішої суспільної групи з рівня загальнопросвітницького до національно значущого. У протистоянні польським культурним впливам вже у 1860-х рр. царська влада зробила ряд кроків з унеможливлення польського друку, книгорозповсюдження та читання [1, 4–8]. Всупереч перешкодам, польською спільнотою вишукувались шляхи удоступнення польських видань для найширших верств населення. Оскільки нові книги видавались у незначній кількості, більша частина припадала на імпорт: за даними І. Лісевича, у 1897–1903 рр. до Російської імперії, переважно нелегально, було ввезено польською мовою 5,48% від усієї кількості ввезених сюди книг, в 1904–1914 рр. – 7,29% [1, 55]. Серед таємних, напівлегальних і легальних інформаційних каналів розповсюдження польського друкованого слова серед селян Правобережжя важливе місце посідала діяльність польських товариств. Вона різною мірою могла поширюватися на кілька груп населення, віднесеного до селянського стану – не тільки поляків-католиків та денобілітовану оселянену польську шляхту, але й українців-католиків із уніатським корінням та українців-православних.

В українській історичній літературі неодноразово порушувалися питання політики російського уряду щодо польської спільноти Правобережжя та культурної діяльності представників освічених польських верств краю [1–8], але окремо проблема внеску польських товариств до прилучення селян до читання не ставилась. Мета статті – на основі узагальнення відомих фактів та виявлених матеріалів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві з'ясувати, які польські товариства брали участь у поширенні польського друкованого слова серед селян Правобережної України на зламі XIX–XX ст. і яким був характер пропонованого читання.

Налагодженню на Правобережжі селянського читання загальноосвітньої літератури польською мовою насамперед сприяло утворення системи польського таємного шкільництва, яке мало піднести рівень загальної освіти селян й розвинути їх патріотизм. Доступ селянства до польської книги уможлилювала участь у влаштуванні таємних шкіл представників різних суспільних кіл, але, чи не найбільшою мірою, – католицького духовенства, дотичного до справи відкриття багатьох шкіл і забезпечення їх навчальною літературою з відомостями про польську історію, географію, літературу та утвердження католицизму як основи польської ідентичності. Шкільні та позашкільні контакти з селянами мали хоча б частково відкривати для останніх фонди книгосховищ не тільки при костьолах, але й при римо-католицьких товариствах

доброчинності та католицьких релігійних братствах, куди вступали і православні мешканці [9]. Планувалось й відкриття окремих бібліотек. Так, у с. Гвоздаві Житомирського повіту селяни записувались у «рожанцеві братства», покликани «сприяти відкриттю при костьолах бібліотек з підбором книг, що видавались польською мовою в польсько-католицькому дусі» [7, 110–111].

Тісно пов'язаною із римо-католицькою церквою була діяльність шеруги жіночих організацій. У 1907 р. просвітницькі цілі мали діячки Християнсько-католицького товариства «Дзвигня», «Київського польського жіночого гуртка» [10, 56 зв.]. Мета останнього полягала у розвитку «системи народної (польської) просвіти» міських і сільських мешканців [11, 1–4]. У 1912–1913 рр. при житомирській «Дзвигні» нелегально існували «Коло Освяти», «Коло вчителюк», «Коло Польщі» [12, 137–139; 13, 2]. Діяльність цих організацій для справи поширення серед селян польського друкованого слова і знання була тим більш значущою, що польські жінки активно читали. За підрахунками О. Ніколаєнко, у навчальній діяльності були зайняті 345 осіб на Київщині, 207 – на Волині і 174 – на Поділлі [14, 143–144].

Потрапляння польської літератури у селянське середовище було пов'язане й з діяльністю просвітянських товариств. Із 1881 р. в Україні діяло підпільне товариство «Освятя людова», створене для «прищеплення народу польської обізнаності» шляхом влаштування таємних шкіл, бібліотек та читалень, читань і співбесід, розповсюдження нелегальних журналів, брошур і книжок, «написаних у народному дусі» [15, 36–37]. У 1904 р. було започатковане товариство «Освятя», злегалізоване у 1906 р. у Київській губернії й закрите у 1909 р. [1, 20–21], хоча згадки про його нелегальну діяльність стосуються і 1910 р., і 1912 р. [12, 137–139; 16, 3]. Під час закриття «Освятя» особливе занепокоєння у Сенату викликала можливість поширення діяльності товариства на села, де воно мало неодмінно вступити «на слизький шлях вузько національної політичної діяльності» [16, 1–2]. Так само товариство «Польський Союз», зареєстрованому у 1907 р., приписувалися наміри «прививати ідеї польського націоналізму» полякам та «сполощеним малоросам» всіх прошарків загальноосвітніми засобами, зокрема через влаштування курсів та читалень, читань у бібліотеках, на території Київської губернії (правління союзу розташовувалось у повітовому Бердичеві, причому два з п'яти членів цього правління мешкали у Бердичівському повіті і по одному – у Липовецькому та Сквирському) [11, 1–4].

Не дивно, що польські товариства, засновані заради піднесення рівня національної свідомості найширших верств населення, змушені були випрацьовувати жорстку систему конспірації. З 1880-х рр. просвітою народу у «польсько-патріотичному дусі для роботи за звільнення Польщі» займалась «Ліга Народова», яка мала центральні організації за кордоном й розповсюджувала діяльність на всі місцевості, заселені поляками. Це було об'єднання з засекреченою мережею, що складалася з міських та сільських гуртків («Коло»), членами яких були й селяни. Члени гуртків зобов'язувалися допомагати доставляти з-за кордону видання партії,

зберігати їх, читати самим і давати читати знайомим. У 1902 р. «Ліга народова» видавала й намагалася поширювати патріотичну літературу «для різного роду читачів»: місцеве періодичне видання «Походни», закордонні – «Поляк», «Всепольське обозрение», «Тека», «Малий Світ». Для координації діяльності гуртків та вирішення поточних справ існував особливий друкований орган «Промінь», який виходив у м. Львові і присвячувався справам учнівської молоді. Задля просвіти членів учнівських гуртків у великих містах засновувалися бібліотеки, складені лише з творів польських авторів. Під час лекцій учні знайомились з періодичною підпільною польською літературою. Діяльність товариства влада розглядала як злочинну через її антиурядові цілі, але «була майже невлостиною», адже виражалась «тільки у просвіті народу і у влаштуванні гуртків самоосвіти». Об'єднання підтримувало нелегальні товариства, зокрема «Освятя людова» і народну організацію «Вільні Брати», покликану «пробуджувати громадянський дух» ремісників та селян заради відновлення кордонів вільної Польщі шляхом розповсюдження періодичних видань і брошур [15, 21–22 зв., 25–28, 35–35 зв., 41–42].

Перед початком Першої світової війни нелегальне розповсюдження польського друкованого слова дедалі більше переводилось у політичну площину. У 1912 р. по лінії Командувача військами Київського воєнного округу та начальників губернських жандармських управлінь передавалась інформація про появу у порубіжних з Австрією територіях емісарів, які «з метою шпигунства та збурення населення проти війни» розповсюджували нелегальні листівки. Вважалося, що поява подібних прокламацій, наприклад, у Старокостянтинівському повіті Волинської губернії, спровокувала чутки серед селян про необхідність знищення всіх поміщиків та відібрання їх земель перед тим, як йти на війну [17, 108–108 зв.]. На Поділлі побоювалися поширення серед селян відозв та брошур, які викликали чутки про надання селянам значних пільг із земельного питання і податків у випадку переходу під австрійську владу [17, 100].

На цьому фоні у 1913 р. Міністерство внутрішніх справ закликала керівництво краю запобігти вербуванню сільського населення до лав «Народного звензеку польського» (у тексті використовується і ця назва, і назва «Народний селянський союз» – В.В.). Офіційними друкованими органами об'єднання були «Люд польський» і «Польська». Ця організація визнавалася «загрозливою», адже пов'язувалася із посиленням надій у польських революційних колах на майбутнє збройне повстання з метою відновлення незалежності Польщі у зв'язку з напруженим становищем у відносинах між Росією і Австрією. Місцевим властям наказувалось запобігати як розростанню мережі «Народного селянського союзу», так і поширенню його видань, зокрема знайдених двох прокламацій польською мовою, випущених союзом «у цілях підготовки селян у дусі своїх поглядів» [18, 29]. В одній з листівок, виданій у грудні 1912 р. у Варшаві, всім полякам, які мешкали на території Австрії, Пруссії та Росії, пропонувалося взяти за приклад балканських слов'ян, які зі своєю «любов'ю до батьківщини, стійкістю, завзятою готовністю до смертельної боротьби» завдали поразки

«могутньому Турку». Підкреслювались особливі надії на бунт селян, яких закликали будувати нову незалежну Польщу: «Брати селяни. Ви є непереможною міццю, годовальниками народу, його сутністю. Від вас і робітників залежить майбутнє Польщі. Не ви погубили давню шляхетську Польщу, але ви є свідками нової народної Польщі» [18, 29 зв. –30]. У другій листівці комітету селянського союзу, надрукованій у Варшаві у січні 1913 р., Польща порівнювалася з «хутором», на який напали «грабіжники» – «Росіянин і Німець», і єдиний порятунок від них вбачався «у нашій силі, відвазі і кулаку» за добування свободи «незалежної народної Польщі». Селян закликали добути у ворога, купити або самим зробити зброю і битися за свої землі [18, 30 зв.].

У тому ж 1913 р. арештованих діячів студентських організацій «Корпорація», «Філареція» і «Полонія» власті звинуватили у розповсюдженні прокламацій, патріотичної літератури Польської соціалістичної партії, книжок профспілкової тематики та російських антиурядових видань. Членам «Філареції» з їх гаслом «з народом і для народу» інкримінували антидержавну діяльність, бо у них знайшли листівки, заклики до терористичних актів та пропагандистські матеріали [3, 66]. Серед останніх, у передвоєнній ситуації потенційної необхідності мобілізації села, особливо небезпечними видались петиції із закликами до селян створювати армію для здобуття незалежності Польщі [19, 78–79]. Цікаво, що члени вказаних студентських організацій мали доступ до спеціально створених таємних бібліотек [1, 74], а учасники «Житомирської польської корпорації» мали можливість користуватися найбільшою в місті польською бібліотекою, яка нараховувала близько 6 тис. томів [7, 105].

Отже, на зламі XIX–XX ст. у протидії російським ідеологічним впливам та ствердженні власної національної програми польські товариства різного гатунку, безпосередньо чи опосередковано, через таємну діяльність або намагання організувати постійні спеціальні бібліотеки та читальні робили свій внесок до справи прилучення селянства Правобережжя до читання польською мовою. Релігійні, жіночі та просвітницькі товариства трансливали патріотичні ідеї за допомогою поширення загальноосвітньої літератури. З наближенням Першої світової війни у боротьбі за збереження та посилення національної окремішності діяльність студентських товариств та спеціально створених селянських об'єднань політизувалась і дедалі активніше націлювалась на розповсюдження друкованих матеріалів, покликаних «пробуджувати громадський дух» і волю селян до збройної боротьби за польську незалежність.

1. Лісевич І. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.). – К., 1997.

2. Щербак М.Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.Г. Щербак, Н.О. Щербак. – К., 1997.

3. Бовуа Д. Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863–1914 рр.) / Д. Бовуа // Пам'ять століть. – К., 2001. – № 5. – С. 42–70.

4. Нестеренко В.А. Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку XX ст. / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Т. 4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 221–230.

5. Зваричук Е.О. Римско-католицька церква та польська освіта на Поділлі (друга половина XIX – початок XX ст.) / Е.О. Зваричук // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Т.6. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 252–259.

6. Буравський О. Римсько-католицька церква Правобережної України в польському національно-визвольному русі (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Буравський // Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах в історичній ретроспективі. – Житомир, 2010. – С. 6–13.

7. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Буравський. – Житомир, 2004.

8. Буравський О.А. Римско-католицька церква у суспільному житті Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.А. Буравський // *Ucrainica-Polonica II*. – Т. II. – Київ-Житомир, 2008. – С. 14–19.

9. Волошенко В.О. Тематичне спрямування селянського читання у російських та таємних польських школах Правобережної України на зламі XIX–XX ст. / В.О. Волошенко // Гуржійські читання. – Черкаси, 2014 (стаття у друці).

10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 442. – Оп. 637. – Од. зб. 545.

11. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Од. зб. 797.

12. ЦДАК України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Од. зб. 418.

13. ЦДАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Од. зб. 1556.

14. Ніколаєнко О.О. Жіноча освіта в середовищі польського населення Південно-Західних губерній Російської імперії в 60-х роках XIX – на початку XX ст. / О.О. Ніколаєнко // Історичний архів. – Миколаїв, 2008. – Вип. 2.

15. ЦДАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Од. зб. 677.

16. ЦДАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Од. зб. 2167.

17. ЦДАК України. – Ф. 301. – Оп. 2. – Од. зб. 427.

18. ЦДАК України. – Ф. 278. – Оп. 1. – Од. зб. 187.

19. ЦДАК України. – Ф. 274. – Оп. 4. – Од. зб. 409.

О.О. Драч

ПРОСВІТИТЕЛЬКИ НАРОДУ: СОЦІАЛЬНА МІСІЯ ВИПУСКНИЦЬ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Висвітлено напрями соціальної реалізації випускниць вищих жіночих курсів Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. Основну увагу звернуто на аналіз їхнього працевлаштування. Педагогічну нішу визначено як пріоритетну сферу діяльності. З'ясовано вагому просвітницьку складову повсякдення жінок з вищою освітою.

Ключові слова: курсистки, вищі жіночі курси, просвітництво народу, педагогічна діяльність.

This article focuses on the main directions of social realization of the women's higher courses graduates in Russian Empire in the period of the end of 19th – beginning of the 20th century. The main attention is paid to the problem of the placement of the graduates. The author determined pedagogics is as the most popular sphere of activity. The author came to the conclusion that enlightener mission was one of considerable value of everyday life for women who got high education.

Key words: high women courses, pedagogical activity, people enlightens.

Реалії політичних і економічних трансформацій в Українській державі насамперед впливають на самовідчуття пересічної родини, атмосферу комфорту та затишку, яку традиційно формує жінка – матір, берегиня сімейних традицій і цінностей. Історичні надбання та суспільна практика переконливо підтверджують важливість ґрунтовних спеціальних знань як запоруки подальшої професіоналізації та соціальної реалізації молоді. У цьому контексті актуальності набувають питання вивчення соціальної